

ลิลิตกระบวนแห่พระกรัณียุทยาตราฯ
ในฐานะของวรรณคดีบันเทิงภาพ



ในบทนี้ ผู้วิจัยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 หัวข้อ คือ

2.1 ว่าด้วยวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันเทิงภาพ

2.1.1 ลักษณะวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันเทิงภาพ

2.1.2 ความเป็นมาของวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันเทิงภาพ ในสมัย
อยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3)

2.2 วิเคราะห์ลิลิตกระบวนแห่พระกรัณียุทยาตราฯ ในแง่ของวรรณคดีร้อย
กรองประเภทบันเทิงภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธี

2.1 ว่าด้วยวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันเทิงภาพ

2.1.1 ลักษณะวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันเทิงภาพ

วรรณคดีร้อยกรองของไทยนั้น มักมีลักษณะการแต่งและเนื้อเรื่องแตกต่างกันไป ตามยุคตามสมัย ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับเหตุการณ์และสภาพของบ้านเมืองในช่วงนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ สมัยที่คนไทยเมืองมีศึกสงครามวรรณคดีก็มักแสดงออกมาในรูปของการศึกสงคราม และการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถในทางการรบ อย่างเช่น ลิลิตยวนพ่ายและกลอนเพลงยาวนิราศรบพม่าทำดินแดน เป็นต้น ลิลิตยวนพ่ายนั้นเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อครั้งทรงปราบศึกเชียงใหม่ ในสมัยของพระเจ้าติโลกราชได้สำเร็จ ส่วนกลอนเพลงยาวนิราศรบพม่าทำดินแดน เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นเพื่อประกาศพระเกียรติคุณเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงชนะศึก

พม่าที่ทาดินแดง ในพ.ศ. 2329 แต่ถ้ามัยโคบ้านเมืองสงบเรียบร้อย วรรณคดีก็มักจะแสดงออกมาในรูปของความบันเทิง ส่วนใหญ่มักออกมาในรูปของวรรณคดีบทละคร ทั้งนี้เพื่อความรื่นเริงและเพื่อผ่อนคลายอารมณ์ในยามเว้นว่างจากการสงครามเป็นสำคัญดังเช่นพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาและบทละครนอก 6 เรื่องของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นต้น สำหรับวรรณคดีประเภทบันทึกภาพเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในพระราชพิธีนั้น มักจะเกิดจากความต่องานที่จะแสดงออกถึงความภาคภูมิใจของกวี ในโอกาสที่ได้พบเห็นภาพความงามต่าง ๆ ในพระราชพิธีนั้น ๆ ความงามดังกล่าวเป็นเสมือนแรงบันดาลใจ ให้กวีพรรณนาความรู้สึกของตนออกมาในลักษณะของวรรณคดีประเภทบันทึกภาพ ส่วนการจะบันทึกภาพได้ชัดเจนมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความสนใจที่ต่างกันออกไป วรรณคดีประเภทบันทึกภาพเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในพระราชพิธีบางเล่มก็จัดเป็นบทพระราชนิพนธ์โดยตรง เช่นโคลงปราบดาภิเษก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น บางเล่มก็เกิดจากความนึกคิดของกวีในราชสำนัก เช่น โคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ของพระยาตรัง บุนนาคคำฉันท์ ของพระมหานาควิฑูรย์ หรือออกมาในลักษณะที่กวีถูกผู้นอกร้องไห้แต่งขึ้น อย่างเช่น ลิลิตกระบวนแหพระกฐินพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารคของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสฯ เป็นต้น

วรรณคดีร้อยกรองของไทยดังที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น ล้วนแต่มีเนื้อเรื่องที่น่าสนใจและควรแก่การศึกษาให้ละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีประเภทบันทึกภาพ ซึ่งถือว่าเป็นวรรณคดีที่เกิดจากความภาคภูมิใจในคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ที่กวีได้พบเห็น วรรณคดีประเภทนี้นอกจากจะให้ภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสมัยนั้น ๆ โดยตรงแล้ว ยังให้ความรู้เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีได้อย่างถูกต้องอีกด้วย เพราะการบันทึกภาพ กวีย่อมจะบันทึกจากสิ่งที่ได้พบเห็น เป็นสำคัญ และถ้าเป็นการบันทึกภาพที่เกี่ยวกับพระราชพิธีด้วยแล้ว โอกาสที่กวีจะต่อเติมเสริมแต่งอย่างเช่นวรรณคดีประเภทอื่น ๆ ย่อมจะกระทำได้น้อย ทั้งนี้เพราะวรรณคดีประเภทบันทึกภาพเป็นวรรณคดีที่เขียนเพื่อบันทึกภาพหรือเหตุการณ์ตามสภาพที่เป็นจริงในช่วงสมัยนั้น ๆ มิใช่เขียนขึ้นเพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการอย่างเช่น วรรณคดี

ประเภทอื่น ๆ ดังเช่น โคลงปราบดาภิเษก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์) ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเพื่อเทิดทูนพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชบิดา หลังจากพระราชบิดาเสด็จขึ้นครองราชสมบัติและกระทำพระราชพิธีปราบดาภิเษกแล้วไม่นานนัก

วรรณคดีประเภทบันทึกภาพนี้ มีการบันทึกในหลายลักษณะด้วยกัน เช่น การบันทึกภาพเกี่ยวกับเรื่องราวในประวัติศาสตร์ การบันทึกภาพเกี่ยวกับการเดินทาง การบันทึกภาพเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีในบางยุคบางสมัย หรือการบันทึกภาพต่าง ๆ เกี่ยวกับเหตุการณ์ในพระราชพิธีก็ได้ สำหรับการบันทึกภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพระราชพิธีนั้น นับเป็นเรื่องราวที่ควรแก่ความสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะการบันทึกเรื่องราวดังกล่าว บางครั้งก็วิไลแสดงหลักฐานและบรรยายสภาพเหตุการณ์นั้น ๆ ได้อย่างละเอียดชัดเจน จนผู้อ่านสามารถจินตนาการวาดภาพต่าง ๆ ได้ละม้ายคล้ายคลึงกับสิ่งที่กวีได้พรรณนาโดยตลอด แต่ในวรรณคดีบางเรื่อง กวีกล่าวถึงพิธีนั้นอย่างลอย ๆ โดยมีได้บอกเวลาหรือการพิธีนั้น ๆ แต่อย่างใด ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะกวีบางท่านบันทึกภาพเหตุการณ์ออกมาตามสภาพที่ตนได้พบเห็น โดยที่ตัวของกวีเองมิได้มีส่วนร่วมด้วยพิธีนั้น ๆ โดยตรง ภาพที่กวีแสดงออกมาจึงเป็นภาพของความชื่นชมในสิ่งที่กวีได้เห็นเท่านั้น จึงไม่มีรายละเอียดของการพิธีนั้น ๆ แทรกอยู่ในวรรณคดีดังกล่าว

อาจจะกล่าวได้ว่า การบันทึกภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพระราชพิธี ออกมาในรูปแบบของวรรณคดีนั้น นอกจากกวีจะต้องใช้ความสามารถในการลำดับภาพเหตุการณ์ที่ตนได้พบเห็นออกมาเป็นถ้อยคำให้ผู้อ่านได้เห็นภาพได้ใกล้เคียงกับความจริงมากที่สุดแล้ว ตัวกวีเองจะต้องเป็นบุคคลที่มีความรู้ มีความสนใจ หรือไม่ก็ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีนั้น ๆ อย่างใกล้ชิดด้วย จึงจะสามารถบรรยายภาพเหตุการณ์นั้น ๆ ได้อย่างถูกต้องชัดเจน และถากการบันทึกภาพนั้น เป็นการบันทึกภาพในพระราชพิธีที่สำคัญ ๆ ด้วยแล้ว กวีจะต้องเป็นบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระราชพิธีนั้น ๆ อย่างใกล้ชิด มิฉะนั้นแล้ว กวีจะไม่สามารถเข้าใจ และรู้ถึงการพิธีต่าง ๆ ได้เลย ทั้งนี้ เพราะการพระราชพิธีในสมัยก่อน ๆ นั้น ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย ทั้งยังไม่มีอุปกรณ์ที่จะใช้ในการบันทึกภาพอย่างที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน เช่น กล้อง

ถ่ายรูป เป็นต้น การบันทึกภาพจะทำได้ ก็ต้องได้เห็นภาพในพระราชพิธีนั้น ๆ โดยตรงหรือ
ไม่ก็อาศัยภาพวาดซึ่งก็สามารถแสดงให้เห็นภาพได้เพียงบางตอนเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อก้าวถึงพระราชพิธีอันเป็นงานหลวงสำหรับกษัตริย์แล้ว ก็นับ
ว่ามีอยู่มาก ทั้งที่จัดขึ้นเป็นประจำตามฤดูกาล โดยถือเป็นพระราชพิธีสืบเนื่องกันมาแต่
โบราณกาล เช่น พระราชพิธีเข้าพรรษา พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ฯลฯ หรือที่จัดขึ้นเป็น
พิเศษตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นเป็นพระราชพิธีเป็นงานเฉพาะคราว เช่น
พระราชพิธีสมโภชเดือน พระราชพิธีอภิเษกสมรส พระราชพิธีรัชดาภิเษก ฯลฯ ภาพความ
งามในพระราชพิธีดังกล่าวนี้ นับเป็นสิ่งบันเทิงใจให้วิพรรณาคำความรู้สึก ในสิ่งที่ตนได้พบ
เห็นออกมาในรูปของวรรณคดีประเภทบันทึกภาพในพระราชพิธี ซึ่งวรรณคดีประเภทนี้นับว่ามี
อยู่มาก แต่ในที่นี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะวรรณคดีบันทึกภาพในพระราชพิธีในช่วงอยุธยา
ตอนปลาย ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนหน้าลิลิต
พระนิพนธ์เรื่องนี้ไม่นานนัก

2.1.2 ความเป็นมาของวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพในสมัยอยุธยาตอน
ปลาย ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3)

วรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพของไทยนั้น พอดีจะแบ่งออกเป็นลักษณะ
ใหญ่ ๆ ได้ 2 ลักษณะ คือ

- 2.1.2.1 วรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพเกี่ยวกับการเดินทาง
- 2.1.2.2 วรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพในพระราชพิธี
- 2.1.2.1 วรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพเกี่ยวกับการเดินทาง

วรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพเกี่ยวกับการเดินทางนี้ได้แก่ วรรณคดีนิราศ
ทั่ว ๆ ไป ซึ่งลักษณะการบันทึกภาพท่านอนิราศนี้ เป็นลักษณะที่กวีนิยมแต่งกันมาตั้งแต่สมัย
อยุธยาตอนต้นแล้ว จากหลักฐานเรื่องโคลงนิราศหริภุญไชย กำสรวลโคลงคั่น ทวาทศมาส
โคลงคั่นและโคลงนิราศนครสวรรค์ แสดงให้เห็นว่า การบันทึกภาพท่านอนิราศในสมัยแรก
เริ่ม นิยมแต่งกันด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลง แต่หลังจากช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย ถึงต้น

สมัยรัตนโกสินทร์ การบันทึกภาพทำนองนิราศก็นิยมใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ และกลอนเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ดังเช่น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร หรือนิราศเมืองแก่งและนิราศพระบาท ของสุนทรภู่ เป็นต้น ลักษณะของวรรณคดีนิราศเหล่านี้ กวีมักจะบันทึกภาพของธรรมชาติและสิ่งที่ตนได้พบเห็นในขณะที่เดินทาง โดยสอดแทรกอารมณ์และความรู้สึกของตนลงไปด้วย อารมณ์และความรู้สึกต่าง ๆ ดังกล่าว มักจะแสดงออกมาในลักษณะของการคร่ำครวญถึงหญิงคนรักเป็นสำคัญ การบันทึกภาพทำนองนิราศนี้ไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นภาพและเรื่องราวของการเดินทางเท่านั้น บางครั้งยังแทรกข้อคิด คำคม และแสดงให้เห็นถึงขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างอีกด้วย กล่าวได้ว่าภาพต่าง ๆ ที่กวีได้บันทึกไว้นั้น เกิดจากอารมณ์และความรู้สึกประทับใจในธรรมชาติในขณะที่เดินทางผ่านไป การบันทึกภาพทำนองนิราศนี้ กวีอาจจะสอดแทรกจินตนาการลงไปก็ได้ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเหมาะสมตามลักษณะของคำประพันธ์ประเภทนิราศเป็นสำคัญ

2.1.2.2 วรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพในพระราชพิธี

วรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพในพระราชพิธี นับเป็นลักษณะของการบันทึกภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ในพระราชพิธีโดยตรง โดยบันทึกจากภาพที่กวีได้พบได้เห็น และได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระราชพิธีนั้น ๆ อย่างแท้จริง การบันทึกภาพทำนองนี้ เป็นลักษณะของการบันทึกภาพที่กวีนิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น เช่นเดียวกับการบันทึกภาพทำนองนิราศและตามหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในประวัติวรรณคดีไทย ก็ดูเหมือนว่าลักษณะการบันทึกภาพในพระราชพิธีนี้ น่าจะมีขึ้นก่อนการบันทึกทำนองนิราศเสียด้วยซ้ำ เพียงแต่ว่าการบันทึกทำนองนี้ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย หรือยังไม่เป็นที่นิยมของกวีในสมัยนั้นมากนัก วรรณคดีร้อยกรองที่เกี่ยวกับพระราชพิธีเริ่มมีหลักฐานปรากฏในสมัยอยุธยาตอนต้น จากหลักฐานเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ แสดงให้เห็นว่าในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินมีความจงรักภักดีต่อพระองค์ จึงโปรดฯ ให้มีพระราชพิธีศรีสังฆปทานกาลถือน้ำขึ้น พระราชพิธีนี้เป็นพิธีระงับยุคเชษฐของบ้านเมือง กำหนดให้มีปีละ 2 ครั้ง คือในเดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำ ครั้งหนึ่ง กับเดือน 10 แรม 13 ค่ำครั้งหนึ่ง¹ คำแช่งน้ำซึ่ง

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2511), หน้า 223.

เป็นโครงการสำหรับพราหมณ์อ่านประกาศแก่เทพยดาและผีปีศาจในเวลาทำพิธีนั้น แม้มิได้แสดงให้เห็นภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีเท่าที่ควร แต่ก็นับว่าเป็นจุดเริ่มต้น และเป็นแบบอย่างของการแต่งวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีได้

ในสมัยอยุธยาตอนกลาง มีวรรณคดีร้อยกรองที่บันทึกภาพต่าง ๆ เกี่ยวกับพระราชพิธีอยู่ 2 เรื่อง คือ ทวาทศมาสโคลงคั่น และฉันทคุษฎฐีสังเวยกล่อมช่าง ทวาทศมาสโคลงคั่นเป็นวรรณคดีนิราศที่แต่งในแง่เชิงพรรณนาโวหาร¹ คือ นำเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตลอดทั้ง 12 เดือนมาพรรณนา มีการรำพันถึงนางที่รัก แล้วพรรณนาความอาลัยตั้งแต่เดือน 5 เป็นลำดับไปถึงเดือน 4 เดือนไหนมีพิธีใดก็กล่าวถึง ไม่มีก็รำพันอย่างเกี่ยว

วรรณคดีเรื่องนี้ถึงแม้วมิได้บอกรายละเอียดอย่างชัดเจน แต่ก็พอที่จะทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงการพระราชพิธีในเดือนนั้น ๆ ได้ นับเป็นแบบฉบับและวิวัฒนาการของการแต่งร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีเพิ่มเติมจากลิลิตโองการแช่งน้ำ

ส่วนเรื่องฉันทคุษฎฐีสังเวยกล่อมช่าง ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นผลงานของขุนเทพกวี (พราหมณ์) เมืองสุโขทัย¹ นั้น เป็นฉันทที่พราหมณ์พฤติมาศใช้สวดในงานพิธีราชสมโภชพระยาช่างเผือกซึ่งถือเป็นประเพณีมาแต่โบราณว่า เมื่อใดช่างสำคัญคูบารมีมา จะต้องมีการสมโภชและการสมโภชนั้นมีการสวดกล่อมช่างเป็นสำคัญ

ฉันทคุษฎฐีสังเวยกล่อมช่างนับเป็นวรรณคดีร้อยกรองที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ในการพิธีและเพื่อการบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีด้วย เพราะในตอนกล่อมช่างให้ลืมนั้น กวีได้พรรณนาถึงภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีไว้ ถึงแม้จะเป็นภาพที่ไม่ค่อยจะชัดเจนนัก แต่ก็ถือได้ว่าเป็นแบบฉบับของการบันทึกภาพในพระราชพิธีอย่างแท้จริง กล่าวได้ว่าฉันทเรื่องนี้เป็นเรื่องที่บันทึกภาพชัดเจนขึ้นมา

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช, คำฉันทคุษฎฐีสังเวยกล่อมช่างของเก่า (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร : 2467), คำอธิบาย.

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีอยู่ 2 เรื่องคือ ภาพหล่อโคลงนิราศธารโศกและบุญไฉวาทคำฉันท์

1. ภาพหล่อโคลงนิราศธารโศก เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงนิพนธ์ขึ้นในคราวที่ได้ตามเสด็จไปมัสการพระพุทธบาท นายธนิต อยู่โพธิ์ ให้นิพนธ์ฐานว่า น่าจะเป็นคราวเดียวกับที่พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จประพาส และสมโภชพระพุทธบาทในปี พ.ศ. 2293 ดังข้อความจากบุญไฉวาทคำฉันท์ตอนหนึ่งว่า

เบื้องหลังคเชนทรบรม

ชุกติโยรสสมพอง

โดยเสด็จจุฑาธรณินอง

รถเรียบประเทียบจร¹

ภาพหล่อโคลงนิราศธารโศก เป็นบทคร่ำครวญและเปรียบเทียบสิ่งที่ได้พบเห็นกับนางที่รักตามทำนองการแต่งนิราศ มีการพูดถึงพระราชพิธีในเดือนต่าง ๆ แต่ไม่ได้แสดงรายละเอียดใดให้ทราบว่าพระราชพิธีเหล่านั้นมีการทำพิธีอย่างไร ก็เพียงแค่บอกชื่อพระราชพิธีในแต่ละเดือน และนำเอาเหตุการณ์ในพระราชพิธีบางตอนไปเกี่ยวพันถึงหญิงคนรักเท่านั้น การพรรณนาถึงพระราชพิธีในแต่ละเดือนก็ยึดถือตามแบบทวาทศมาสโคลงคั่น คือ เริ่มแต่เดือนห้าไปที่ละเดือนจนถึงเดือนสี่ เดือนไหนมีพระราชพิธีใด ก็กล่าวถึง พระราชพิธีนั้นดังเช่น

เดือน 5 กล่าวถึงพระราชพิธีสงกรานต์ว่า

เดือนห้าอาโถมงาม

การออกสนามตามพีไคล

สงกรานต์การบุญไป

ไหว้พระเจ้าเชาบินทถวายา

เดือนห้าอรุณปล้ำ

โถมฉาย

การออกสนามเหลือหลาย

หลากเหลน

¹พระมหานาควัดท่าทราย, บุญไฉวาทคำฉันท์ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการจัดวรรณคดีสัญจรสู่พระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เมื่อวันที่เสาร์ที่ 21 พฤษภาคม 2503 (พระนคร : โรงพิมพ์ศิลาพร, 2503) หน้า 38.

สงครามการบุญผ่าย

พระพุทธรูปฤาเวน

ตามพี

แดงเข้าปิ่นทอวายฯ¹

เดือน 6 กล่าวถึงพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล

เดือนหกสรกฝนสวรรค

จรดนังคัลตามพิธี

แรกนาเช้าธรณี

พุกเจ้าเปล้าใจหายฯ

เดือนหกตกครันครัน

ฝนสวรรค

พิธีจรดนังคัล

กอกลา

แรกนาจอมไอศวรรย์

กรุงเทพ

พี่แลบเห็นเจ้า

เปล้าแล้วใจหาย²

ในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก แม่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงกล่าวถึงพระราชพิธี
ในแต่ละเดือนได้อย่างถูกต้อง แต่พระองค์มิได้ทรงบันทึกภาพเหตุการณ์ในพระราชพิธีนั้น ๆ
ไว้ให้เห็นอย่างเด่นชัด ลักษณะของการบันทึกภาพเป็นไปในรูปของการกล่าวอ้างถึงเหตุ-
การณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีเพียงบางตอนเท่านั้น ภาพที่ได้จึงไม่ชัดเจนเท่าที่ควร และ
ถึงแม้เรื่องนี้จะมึเนื้อเรื่องและทำนองแต่ง เช่นเดียวกับทวาทศมาสโคลงคั่น แต่ถ้าวัดถึง
กระบวนการพรรณนาให้เห็นภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีในแต่ละเดือนแล้ว จะเห็นได้ว่า
กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกยังมีส่วนคล้ายกว่าทวาทศมาสโคลงคั่นอยู่บ้าง ดังตัวอย่างของ
การบันทึกภาพพระราชพิธีอาศุชในเดือน 11

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระประวักดิ์และบทร้อยกรองบางเรื่อง, พิมพ์เป็นที่ระลึก

ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายกลินทักษาคิพงษ์ ณ เมรุวัดมกุฏกัมมัตริยาราม 22 กันยายน
2512 (พิมพ์ครั้งที่ 3 พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร, 2512), หน้า 51.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

เคื่อนสิบ เบ็ด เสร์จสำแดง	เรือกึ่งแข่งตามพิธี
พายงามตามชลธิ	พี่แลเจ้าเปล่าเป็นคายา
อาสุชคดมาศแควน	กรุงไกร
เรือกึ่งกระพรหมไชย	ชั้นสูง
กึ่งไกรสรจักรโศล	เทียบท่า
ทองอร่ามงามแข่งชู	พินคนเคียว ¹

ทวาทศมาสโคลงคั่น

พาลแซไซแข่งแย้ม	ทรูตรีส
อาสุชคดเคื่อนเคย	แนบนอง
ฤมานิราทัศน์	ซาเยศ
สมประชาชลชรวง	คล่าสินธุ์
มาสาสาวเลขนำ	นองใน
ฝั่งที่ธารถวิล	แกแกว
นาเวศประภาไสว	ซบแข่งกันนา
โอรุณทองแคว	คลาศกุ
สร मुख ไมยมาศแถม	ทรูตรีส
ศรีสมรรตไชยทรู	เตรียมฟ้า
พายคำจำรัสแครง	ใสส่อง
หมึกสักหลังรังหน้า	ยัดยื้อ

¹ เรือเคียวกัน, หน้า 52.

ผีพายพลไปล่น้ำ	ปลิวใบ แบ่งนา
ฉายจากพายพลปือ	ปิ่นคว่าง
ช่างี้อ่างายไนย	นองเนตร แลวแฮ
นักรำภูทวังสร้าง	แรกส้ม
ไกรกรายฉายจากน้ำ	บึงปลิว ปรีนา
คิดพิมานไชยชม	บเวน
แลเลาหลังล่องลิว	ลมล่อง มาฤา
ออนล่ำเกापายเตน	ตากหัว
วรหงส์ไฟโรจน์เพียง	เรือนาง แบ่งนา
กลบันจง เกลากลัว	คัจจว่า
เกลี่ยวกลมรันทวยกลาง	โอนออน มานา
เรือหากฐน่าน้ำ	หากเห็น
พิศพลยอนจากหลม	ทวยชวีช
มัดแมลงขณะ เปน	ที่เห็น
กลกามช่างี้อถัก	นุชนาฏ
ครึ่งบางถมอช้น	งापายยอพาย 1

จากการเปรียบเทียบลักษณะการบันทึกภาพของภาพหอโคลงนิราศธารโศก และ ทวาทศมาสโคลงคั่น จะเห็นได้ว่า ภาพหอโคลงนิราศธารโศกกล่าวถึงพระราชพิธีแต่ เพียงคร่าว ๆ ว่า พิธีอาศยุชนั้นเขาทำอะไรกันบ้าง แต่ในทวาทศมาสโคลงคั่น กล่าวถึง พิธีอาศยุชว่า มีการแข่งเรือ กวีได้พรรณนาถึงกระบวนเรือต่าง ๆ และภาพต่าง ๆ ในพิธี นั้นอย่างชัดเจน เช่นในโคลงบทที่ 3 กวีพูดถึงเรือสรมุข ซึ่งโคตกแต่งไว้อย่างสวยงาม เรือสรมุขไชยก็ได้รับการตกแต่งอย่างสวยงามเช่นเดียวกัน พายทองมีลวดลายสวยงาม

¹ โคลงทวาทศมาส, (หอพระสมุดวชิรญาณจัดพิมพ์ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2468), หน้า 28 - 30.

และมีรัศมีสุกใส บรรดาไฟพรดีพ่าย ซึ่งมีรอยสักด้วยหมึกสีดำที่ข้อมือก็ระดมกำลังพ่ายพร้อมกัน จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ภาพยี่ห้อโคลงนิราศธารโศกนั้น แม้จะมีทำนองแต่งเช่นเดียวกับทวาทศมาสโคลงคั่น แต่ลักษณะของการบรรยายภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีก็ยังมีได้พัฒนาไปจากเดิมแต่อย่างใด กลับจะเห็นว่า การบรรยายภาพพระราชพิธีในบางเดือน ยังมีลักษณะค้อยกว่าของเก่าเสียด้วยซ้ำ

2. บุญโฉวาทคำฉันท์ เป็นผลงานของพระมหานาควัดท่าทราย กวีสมัยอยุธยาตอนปลาย สมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงราชานุญาตทรงสันนิษฐานว่า พระมหานาคแต่งบุญโฉวาทคำฉันท์ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ประมาณ พ.ศ. 2275 - 2301¹

วรรณคดีเรื่องนี้แต่งเป็นฉันท์ทำนองบันทึกภาพเหตุการณ์ที่กวีได้พบเห็น ในขณะที่ไปนมัสการพระพุทธบาท กล่าวถึง พระมหากษัตริย์ทรงสร้างพระมณฑปและรมณีสถานบริเวณพระพุทธบาท พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) ได้เสด็จโดยขบวนพยุหยาตราทางชลมารค จากท่าวาสูกกรี (ในอยุธยา) ถึงท่าเจ้าสนุก จังหวัดสระบุรี ประทับแรม ณ พระตำหนักท่าเจ้าสนุก รุ่งขึ้นประทับช้างเสด็จพยุหยาตราทางสถลมารคตั้งแต่ว่าเจ้าสนุกถึงพระราชานิเวศน์ จักรการสมโภชพระพุทธบาท พระมหากษัตริย์เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ทรงบูชาด้วยประทีปมาลาสุวรรณพารณและเบญจราชกกุธภัณฑ์ ประทับสถับพระธรรมเทศนา แล้วทรงบริจาคน้ำมนต์ กล่าวถึงมหรสพสมโภช พระพุทธบาททั้งกลางวันและกลางคืน พระมหากษัตริย์เสด็จประพาสชมไพร่ เสด็จสรงสนาน ทรงนมัสการพระพุทธบาท แล้วเสด็จกลับพระนครศรีอยุธยา

บุญโฉวาทคำฉันท์นับว่าเป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพที่ดีเรื่องหนึ่ง เพราะกวีสามารถบันทึกภาพต่าง ๆ ได้ชัดเจนพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพของมหรสพต่าง ๆ ที่จัดมาแสดงในงานสมโภชพระพุทธบาท ส่วนการบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีสมโภชพระบาทนั้น กวีจะใช้วิธีบันทึกให้เห็นภาพพระราชกรณียกิจ ในขณะที่ประกอบ

¹พระมหานาควัดท่าทราย, "อธิบายบุญโฉวาทคำฉันท์". เรื่องเดิม หน้า 6.

พระราชพิธีเพียงบางตอนเท่านั้น ทั้งนี้เป็นเพราะกวีผู้ที่จะบันทึกภาพต่าง ๆ เป็นส่วนรวม จึงมิได้มุ่งบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีอย่างละเอียดเท่าที่ควร ดังตัวอย่างพระราชกรณียกิจในขณะประกอบพระราชพิธีบางตอนในเรื่องนี้

ตอนที่พระมหากษัตริย์ทรงนมัสการพระพุทธบาท ทรงบูชาด้วยประทีปมาลา
สรรพากรณและเบญจราชกุศรัณพี ประทับสถับพระธรรมเทศนา แลวบริจาคทาน

ปางนั้นสมเด็จกระษัตรา	ศุภจิตรวรา
เสด็จจรงสา	คเรศพด้น
เสด็จทรงอาภรณ์พรายพรรณ	กฐนจรจรัล
มากระทำอัญ	ชลิตวา
ทักษิณพุทธบาทศาสดา	ถวายเป็นบุษปมา-
โดยสุคนธา	รกำจร
อิกภูษิตสรรพากรณ	เบญจราชกุศธร
ถอดถวายคร	ภิมย้ง
เสด็จสถับรธรรมเทศนัง	คิริยางคจำเรียงสัง-
คีตประนังคัง	ประโคมถวาย
ครันเสด็จจอวันท์เสด็จปราย	หิริญสุวรรณหลาย
ทรัพย์แจกจ่าย	คณานันต์
ทานแกพณพิภสมสรรพ	ปรมหริรักษจร-
โองลิลาดัน	ประเวศวัง ¹

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

จากการศึกษาเรื่องภาพหอโคลงนิราศธารโศกและบุญโฉวาคำฉันท์ ทำให้เราทราบว่าวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธี ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายนั้น ยังคงยึดแนวการแต่งตามแบบทวาทสมาสโคลงคั่น และฉันทคุษฎ์สังเวยกกลมขวางเป็นหลัก ภาพหอโคลงนิราศธารโศกนั้นมีแนวการแต่งเช่นเดียวกับทวาทสมาสโคลงคั่นต่างกันที่ไฉคำ ประพันธ์เป็นภาพหอโคลงเท่านั้น ส่วนบุญโฉวาคำฉันท์ ถึงแม้จะมีลักษณะเป็นวรรณคดีประเภทบันทึกภาพเช่นเดียวกับฉันทคุษฎ์สังเวยกกลมขวาง แต่ลักษณะการบันทึกก็มีไฉทำอย่างละเอียด เป็นแต่เพียงบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ อย่างกว้าง ๆ มิได้เจาะจงที่จะบันทึกเรื่องใดหรือพิธีใดโดยเฉพาะ ถึงแม้จะกล่าวถึงพระราชพิธีอยู่บ้าง แต่ก็กล่าวถึงภาพเหตุการณ์เหล่านั้นเพียงบางตอนเท่านั้น

กล่าวได้ว่าลักษณะการบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีในวรรณคดีร้อยกรองสมัยอยุธยาตอนปลายนั้น มีการบันทึกอยู่ 2 ลักษณะ คือ การบันทึกโดยแทรกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีลงไปในวรรณคดีเรื่องอื่นประการหนึ่ง กับบันทึกภาพพระราชพิธีในเดือนต่าง ๆ ตามทำนองนิราศอีกประการหนึ่ง แต่ยังไม่มียุคของวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีโดยตรงเกิดขึ้นแต่อย่างใด

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) มีวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีที่น่าสนใจอยู่ 4 เรื่อง คือ

1. โคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย วรรณคดีเรื่องนี้เป็นผลงานของพระยาตรังแต่งเมื่อปีชวด พ.ศ. 2361 ดังข้อความท้ายเรื่องว่า

"เมื่อทำนุ จุลศักราช 1180 ปีชวด นักขัตวิสัยสัมฤทธิ์ศก ทำเจ็ดเดือนสิบสามวัน เป็นโคลงบาทกฤษร 478 บท"¹ วรรณคดีเรื่องนี้แต่งเพื่อขอพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย หลังจากที่ไฉทำพิธีบรมราชาภิเษก และเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว เนื้อเรื่องกล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง ความงามของปราสาทราชวัง,

¹วรรณกรรมพระยาตรัง, (พิมพ์ครั้งที่ 4 พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา 2515),

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก การไต่ถามเผือกมาสู่บารมี มาตน์ เรือพระที่นั่ง การเสด็จ
โดยขบวนพยุหยาตราทางชลมารค เมืองต่าง ๆ เขาสุพระบรมโพนธิสมภาร พิธีทหาร
ถวายมือ, พิธีโสกันต์และพิธีสิบสองเดือน

ลักษณะการบันทึกภาพในโคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติฯ เรื่องนี้ ยังคงยึดถือลักษณะ
ของการบันทึกภาพแบบเก่าอยู่ทั้งหมด ลักษณะการบันทึกภาพท่านองนิราศ จะเห็นได้ชัดใน
ตอนที่กล่าวถึงพิธีสิบสองเดือน ซึ่งก็มีลักษณะที่ไม่ต่างไปจากทวาทศมาส โคลงคั่นหรือกาพย์ห่อ
โคลงนิราศธารโศกมากนัก เพราะเริ่มต้นก็กล่าวถึงพระราชพิธีที่เขนทร์ศวันานในเดือน 5
แล้วกล่าวถึงพระราชพิธีในเดือนอื่น ๆ จนครบทั้ง 12 เดือน จะมีลักษณะที่ต่างกันบ้างก็
เฉพาะพระราชพิธีในเดือนอายุและเดือนยี่เท่านั้น ที่มีลักษณะคลาดเคลื่อนไปบ้าง เพราะ
ในโคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฉบับที่พระยาตรังแต่ง
กล่าวว่า เดือนอายุมีพระราชพิธีตรีขัมปวาย เดือนยี่มีพิธีว้าวหวาง ส่วนกาพย์ห่อโคลง
นิราศธารโศกของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรกล่าวว่า เดือนอายุมีพิธีว้าวหวาง เดือนยี่มีพระราช
พิธีตรีขัมปวาย ดังตัวอย่างคำประพันธ์ที่นำมาเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก

เดือนอายุฉายกรุงท้าว	พิธีว้าวกล่าวกลแสดง
เดือนนี้มีพิธีแกลง	กลุ่มทองฟ้าคลารโกล
มฤคเคียรคดมาศกลา	ลมแรง
ว้าวหวางพิธีแสดง	แหล่งหลา
เรียกชื่อพิธีแกลง	โดยที่
สาวส่งขึ้นลอยฟ้า	รายรองคณิงสาว
เดือนยี่เจ้าพี่เอย	เจายอมเคยตามพี่ชาย
คูรำขัมปวาย	พิธีทานผานอุยขยา

บุศมาศตามพิศว	เดือนฉาย
อรอาพีรมพรายกาย	ดวงหนา
คำรียาวยสมาย	คูเลิศ
พืธีทานผานฟ้า	ครอบแควนแคนคิน ¹

โคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติฯของพระยาทรง

เดือนฉายหลายหลางพร้อม	พฤติชาติ
ทำวีธีศรีย่าปวาย	หยอนชา
พร้อมเสด็จพระไสยาสน์	ทรงแคง ไวแ
สำหรับนครหลา	แหล่งสม
เดือนยี่คำแห่งนั้น	วิธีแแดง
ชกวางหงาวลอยดม	เลิกชั้น
วิษเนศอิศรแสดง	วิษณุเคช
หวังเพื่อพายุฝน	พคังาม ²

ผู้วิจัยได้สอบหลักฐานในพระราชพิธีสิบสองเดือนแล้ว ปรากฏว่าพระราชพิธี
ศรียามปายนั้น เป็นพระราชพิธีที่กระทำกันในวันแรม 1 ค่ำ ถึงแรม 5 ค่ำ เดือนยี่ แต่มี
พระบรมราชาธิบายไว้ในตอนต้นพระราชพิธีเดือนยี่ว่า การพระราชพิธีศรียามปายซึ่งเปลี่ยน
มาแต่เดือนฉาย การพิธีนี้ซึ่งกำหนดทำในเดือนฉาย คงจะเป็นเหตุควยนับเปลี่ยนปีเอาตนฤ
หนาวเป็นปีใหม่ของพราหมณ์ตามเช่นแต่ก่อนเราเคยใช้มา³ พระบรมราชาธิบายนี้เป็น

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระประวัติและบทรอยกรองบางเรื่อง, หน้า 53.

² วรรณกรรมพระยาทรง, หน้า 144.

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, หน้า 77.

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าพระราชพิธีศรีษัณพวายนันเปลี่ยนมาจากพิธีในเดือนอายุ อาจเป็นเพราะพระยาตรังต้องการยึดพิธีนี้ตามแบบของเกาต์งกล่าว จึงได้กล่าวว่าพิธีศรีษัณพวาย เป็นพระราชพิธีในเดือนอายุ ทั้ง ๆ ที่กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย ก็กล่าวไว้แล้วว่า พิธีศรีษัณพวายเป็นพระราชพิธีในเดือน

ลักษณะการบันทึกภาพแบบ เกาต์งเห็นได้จากวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อีกลักษณะหนึ่งก็คือ การบันทึกภาพพระราชพิธีแทรกลงไป ในวรรณคดีเรื่องอื่น การบันทึกในลักษณะนี้จะเห็นได้จากตอนที่กล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษก, พิธีทหารถวายมือ และพิธีโสกันต์ พระราชพิธีเหล่านี้พระยาตรังได้นำมาแทรกเอาไว้ในวรรณคดีเรื่องนี้ เพื่อเน้นให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจในพระราชพิธีต่าง ๆ ทั้งยังเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีของประชาชนที่มีต่อองค์พระมหากษัตริย์อีกด้วย

ลักษณะการบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีในเรื่องโคลงฉันเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนี้ แม่พระยาตรังจะยึดแนวการบันทึกภาพตามแบบ ทวาทศมาสโคลงฉัน และฉันท์คุณวิ้งส่วงเวกกลมขวาง แต่ก็ได้เพิ่มเติมลักษณะที่เด่นชัดอีกประการหนึ่ง นั่นคือ พระยาตรังสามารถพรรณนาภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีได้ละเอียดชัดเจนกว่าวรรณคดีแบบเกาต์งมาก ถึงแมจะมีได้มุ่งกล่าวถึงพระราชพิธีนั้น ๆ โดยตรงก็ตาม ดังตัวอย่างในพระราชพิธีโสกันต์ ซึ่งพระยาตรังได้บันทึกภาพต่าง ๆ ในพิธีนี้อย่างละเอียด เริ่มแต่มีพระบรมราชโองการให้ตั้งภูเขากโรลาหน้าพระพลาญ จัดที่ประทับสำหรับพระมหากษัตริย์และที่ประทับของบรรดาโอรสที่จะเข้าพิธีนี้ดังโคลง 2 บทแรกในพิธีนี้ว่า

สั่งตั้งไกลาสหนา	พระพลาญ
ทั้งหิริญนากทอง	ทาบไฉ
ตามระบอบบทเบาราม	เรื่องราช มานา
สำหรับกษัตริ์ไซ	เสร์จสรรพ
พิมานพิมลมาศแมน	มเหศร
ยังยอดศรีชรชนันท์	เชตหลา

หน่อนาถราชบวร
พระประสิทธิ์เจ้าฟ้า

สวัสดิ์คุณ ครอบเอ๋ย
ฝากกิน

กล่าวถึงการจัดเตรียมพิธีทางพุทธศาสนา พิธีทางไสยศาสตร์และพิธีตามลัทธิ-
พราหมณ์ ในวันพิธีบรรดาพระราชโอรสจัดแจงแต่งองค์ เสร็จแล้วไปถวายบังคมพระ
มหากษัตริย์ โดยมีข้าราชการบริพารตามเสด็จอย่างพร้อมพรุ่งเปียงธรรมเนียมมกษัตริย์ มีการ
ประโคมแตรสังข์เมื่อเสด็จถึงเกยประทับ พระมหากษัตริย์ทรงรับขวัญ จากนั้นพระบรมวง-
ศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เชิญบรรดาพระราชโอรสไปยังพระที่นั่งคูสุมหาปราสาท ทรงฟังสวด 3 วัน
ครบกำหนดแล้วเสด็จไปยังพลับพลาที่เขาไกรลาส เป็ลื่องเครื่องทรงออก แล้วเสด็จไป
ทรงนำจากหอที่ไหลจากปากภูษาง ภูษามา ภูษาราชสีห์และรูปโค สรงน้ำเสร็จเสด็จไปยัง
พลับพลาที่ประทับของพระมหากษัตริย์บนยอด เขาไกรลาส เพื่อขอพรและรับ เครื่องทรงพระ
ราชทาน หลังจากทรงเครื่องเรียบร้อยแล้วก็เสด็จลงจากเขาไกรลาส ทรงขึ้นยานมาศเพื่อ
เสด็จเข้าสู่กระบวนแล้วแห่ไปรอบ ๆ เขาไกรลาสครบตามกำหนดแล้ว กระบวนก็บายหน้า
เขาสู่วังที่ประทับ เป็นอันเสร็จพิธี

จากการวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องโคลงคันเนลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย แสดงให้เห็นว่า ลักษณะของวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ
ในพระราชพิธีในช่วงนี้ก้าวไปไกลกว่าสมัยก่อนมาก ถึงแม้ลักษณะการบันทึกจะยังคงยึดแนว
ของทวาทศมาส โคลงคันและฉันทคุณผู้สังเวยกล่อมช่าง แต่ดูเหมือนจะละเอียดขึ้น มีขั้นตอนที่
ตีรวมทั้งในภาพที่ชัดเจนกว่าด้วย เห็นได้จากข้อความที่กล่าวถึงพิธีโสกันต์ช่างคนแล้วซึ่งไม่
เพียงแต่จะแสดงให้เห็นภาพขั้นตอนของการพิธีเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นภาพของบุคคลใน
พิธีได้อย่างชัดเจนอีกด้วย ลักษณะการบันทึกภาพในพิธีโสกันต์นี้ จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นใน
วรรณคดีบทละคร เรื่องอิเหนา

2. บทละครเรื่องอิเหนา เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้เพื่อใช้เป็นบทละครใน โดยอาศัยเค้าโครง
เรื่องจากอิเหนาครั้งกรุงเก่า แม้เค้าเรื่องจะเป็นไปทางชวาก์จริง แต่เนื้อเรื่องตอนที่

กล่าวถึงประเพณีและพระราชพิธีนั้นมีลักษณะเป็น เรื่องของไทยทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระราชพิธีโสกันต์นั้น มีลักษณะการบรรยายภาพคล้ายคลึงกับโคลงคันทน์เฉลิมพระเกียรติของ พระยาตรังอยู่มาก สันนิษฐานว่าทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเรื่องนี้ขึ้น หลังจากที่ได้ เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว และคงจะหลังจากที่มีพระราชพิธีโสกันต์แล้วไม่นานนัก เขา ใจว่าคงจะมีพระราชประสงค์ที่จะบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีเอาไว้ให้เป็นแบบอย่าง ของวรรณคดีประเภทบันทึกภาพ นอกเหนือไปจากเป็นวรรณคดีบทละครอีกประการหนึ่งด้วย ในวรรณคดีเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแทรกภาพต่าง ๆ ในพระ ราชพิธีไว้หลายตอน อาทิเช่น พิธีสมโภชลูกหลวงประสูติใหม่, พิธีการพระเมรุ, พิธีรับแขก เมือง, พิธีแห่สนามใหญ่และพิธีโสกันต์ เป็นต้น ภาพพระราชพิธีเหล่านี้ก็ใช้วิธีบันทึกแบบ บุญโผไท้คำฉันท์คือ แทรกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีนั้นลงในบทละคร แต่ลักษณะการบันทึก ภาพทรงกระทำโดยละเอียดและชัดเจนกว่าการบันทึกในบุญโผไท้คำฉันท์ จึงนับว่าวรรณคดี เรื่องนี้เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาลักษณะของการแต่งวรรณคดีร้อยกรองประเภท บันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีอีกชั้นหนึ่งด้วยดังตัวอย่างพระราชพิธีโสกันต์(ตอนท้าวดาหา ไร้ทำพิธีโสกันต์สี่ยะตรา) ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่ได้อธิบายมาแล้วครั้งหนึ่งในเรื่องโคลงคันทน์ เฉลิมพระเกียรติของพระยาตรัง แต่จะขอกล่าวเฉพาะการบันทึกภาพที่ไ้รายละเอียดและ ข้อมูลที่ชัดเจนกว่าพระราชพิธีโสกันต์ที่พระยาตรังได้อธิบายไว้เท่านั้น เช่น

ตอนที่โปรดฯให้สร้างภูเขากรลาส พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 2 ให้ภาพพจน์ ที่ชัดเจนกว่าดังนี้

ให้อาฟางพันผูกเป็นลูกเขา
แก่งประคิมฐคศิโสบันโคเวียน
ชวงชะวากเวียงวางไวอางแกว
รายรูปสิ่งสี่คว้านา
แทนที่สร้งน้ำก็ทำไว
ปลูกทั้งพลับพลาทองรุจี
แล้วให้แดงถนนหนทาง

ปิดกระดามเงินเขาแล้ววาดเขียน
ที่ชนลงลาดเลียนเหมือนศิลา
บนเนินแนวนั้นปลูกพฤษภา
โคกิเลนเคียงผาจามรี
น้ำไหลจากปากสัตว์ทั้งสี่
สำหรับที่จะไ้เปลื้องเครื่องทรง
แถวฉางเตียนสะอาดกวาดผง

ตั้งตำรวีราชวิมลทรง

บรรจงจัดแจงแต่งไว้¹

ตอนที่ปลงพระเกศา ในโคลงคันฉดิมพระเกียรติฯของพระยาตรังกล่าวให้เห็นภาพของเหล่าพระราชโอรสเสด็จเข้าไปในพระที่นั่งคูสิตมหาปราสาท และทรงฟังสวด 3 วัน แต่มีใบบันทึกภาพขณะที่ปลงพระเกศาให้เห็นแต่ประการใด ในพระราชนิพนธ์เรื่อง อีเหนา ใบบันทึกภาพขณะที่ปลงพระเกศา (ท้าวดาหาลงพระเกศาสี่ยะตรา) ไว้อย่างชัดเจนดังนี้

ครันเสร์จ ธิญเสศัจจรัส	ชั้นยังสุวรรณปราสาทศรี
ทรงถอดเครื่องพลันทันที	แล้วออกไปอยู่ชลีพระอาจารย์
นั่งเหนือฉาดลาบรรจง	ผันพักตร์ไปตรงทิศอีสาน
ชาวภูษามาลามากราบกราน	เอางานแล้วแบ่งพระเกศพลัน
จึงหยิบหญ้าแพรกพระชามรงค์	ผจงผูกทั้งสามกระหมวดมั้น
ชุนไทรลันของสำคัญ	ประโคนขึ้นนั้นนั่นไป
พระองค์ทรงภพคาหา	ทรงหยิบกรรไกรมาตัดเกศให้
ฝ่ายสังปะดิเหงะทั้งสี่ไซร	ก็อานเวทอวยชัยมงคล
แล้วหยิบกรรปัดพระแสงทรง	เปลี่ยนปลงเกศเล่มละสามหน
ประน่ำช้อานเวทมนตร์	ให้จำเวัญมงคลพระกุมาร ²

จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงบันทึกภาพและแสดงรายละเอียดต่าง ๆ ในพระราชพิธีโสกันต์ได้ชัดเจนกว่าพระยาตรังมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระองค์ทรงเกี่ยวข้องกับพิธีนี้โดยตรงนั่นเอง แต่ถึงกระนั้น

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อีเหนา (พิมพ์ครั้งที่ 7 พระนคร : โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, 2510) หน้า 799-800.

²เรื่องเดียวกัน; หน้า 802-803.

วรรณคดีทั้ง 2 เรื่องนี้ก็แสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีที่ได้อาศัยลักษณะพิเศษของการบันทึกที่ภาพได้ชัดเจนและละเอียดกว่าวรรณคดีประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีที่แต่งไว้ในยุคก่อน ๆ แม้จะใช้วิธีการบันทึกทำนองเดียวกันก็ตาม และดูเหมือนว่าจะเป็นวรรณคดีที่มีอิทธิพลในการโน้มน้าวจิตใจของกวีรุ่นหลัง ให้แต่งวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีโดยตรงขึ้นอีกด้วย

3. โคลงปราบดาภิเษก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงนิพนธ์ขึ้น เพื่อยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชบิดา

วรรณคดีเรื่องนี้มุ่งจะให้ เป็นวรรณคดียอพระเกียรติแต่ทำนองแต่งเป็นลักษณะของการบันทึกภาพในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่ทำในรัชกาลที่ 2 เนื้อเรื่องส่วนใหญ่กล่าวถึงขนบธรรมเนียมประเพณีสำหรับพระมหากษัตริย์ที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ องค์คุณนิพนธ์มีพระราชประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นภาพพระราชกรณียกิจในขณะที่ทรงประกอบพิธีปราบดาภิเษกมากกว่าสิ่งอื่น นับเป็นวรรณคดีร้อยกรองเรื่องแรกที่ทรงแต่งขึ้นเพื่อบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีโดยตรง แม้รูปแบบวรรณคดีเรื่องนี้จะเป็นเรื่องยอพระเกียรติแต่ลักษณะการบันทึกเป็นรูปของการบันทึกแบบใหม่ที่มุ่งกล่าวถึงพระราชพิธีปราบดาภิเษกโดยเฉพาะ เริ่มแต่โปรดฯให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นผู้อำนวยการพิธี มีการหาฤกษ์ยาม และประชุมหม่อมขุนศรีทั้งหลาย ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โปรดฯให้เอาลักษณะจากรีกพระนามลงในพระสุพรรณบัฏ แล้วบรรจจุกลงในหีบทองคำแท้เข้าพระราชวัง จากนั้นก็กล่าวถึงการเตรียมงานพระราชพิธีอย่างพิสดาร เริ่มแต่การตกแต่งโรงพิธีมีการจัดเตรียมเครื่องราชพิธีต่าง ๆ เยี่ยงธรรมเนียมกษัตริย์ การพระราชพิธีนี้จัดขึ้นรอบบริเวณพระที่นั่งหมู่ ณ หอพระลานคานตะวันออก ระหว่างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณ หลังจากเสร็จพระราชพิธีปราบดาภิเษก องค์คุณนิพนธ์ทรงกล่าวถึงพิธีเลียบพระนครทางสถลมารคอย่างกระบวนราบว่า กระบวนเสด็จเริ่มเคลื่อนออกจาก

พระราชวัง¹ ทรงไปรับเงินพระราชทานราษฎร เสด็จเลียบพระนครโดยรอบแล้ว กระทบ
เสด็จก็เคลื่อนกลับสู่พระมหาราชวัง จากนั้นทรงปูนบำเหน็จแก่เหล่าทหาร และพระยาหัว
เมืองทั้งหลายทรงปลดปล่อยนักโทษ เป็นอันสิ้นสุคติเสีย เมืองเพียงเท่านี้ ตัวอย่างการ
บันทึกภาพในพระราชพิธีบางตอน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าองค์ผู้บันทึกทรงพระปรีชาสามารถใน
การบันทึกภาพได้อย่างละเอียดชัดเจน เช่น กล่าวถึง ตอนเริ่มพิธีในวันอาทิตย์ว่า

ปัจจุบันยเนาว่าขึ้น	วันวิ
สมเด็จพระเทวเรศตรี	โลกเลื่อง
ทรงพระพิสดารพันสี่	หิรัญรัตน เรืองแ
เสด็จเสด็จจบบาทเบื่อง	คูทองมณฑล
ทรงตั้งมาโนชนอม	ศิลา
โลกที่ป็นับนาฬิกา	บาทเกา
ศรีสวัสดิศรัทธา	ชัยฤกษ์ แลเฮย
ชาวพอลนของเขา	แซของเสียงประโคม
งานเขียนเชิญเครื่องตน	ถอดถวาย
พรหมณเชิดพระชัยฉาย	แหหน้า
มหาราชครูปราย	เขาคอก ไปแ
ทรงลาดพระบาทผา	เสด็จเข้าสู่สนาม

¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้คำอธิบาย
ไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 หน้า 45. ความว่า กระทบ
เริ่มเคลื่อนออกประตูวิเศษไชยศรีประทับที่ณพระบรมมหาราชวังไปเลี้ยวป้อมแฉด็จค์สักรแล้ว
ตรงไปจนถึงสะพานขามคลองตลาด แล้วจึงเลี้ยวกลับขึ้นทางริมกำแพงพระนคร มาทางท้าย
สนามเขาถนนหน้าวังที่ท่าพระ เลี้ยวกลับเข้าพระบรมมหาราชวังทางประตูวิเศษไชยศรี

ชั้นตั้งชัยพฤกษ์พร้อม	มูรธาภิเษกพอ
ตั้งพัทธรฝ่ายบูรพา	มานป่อง
ชาวงานพระชาร	ไขทอประทุมแฮ
คูคิ่งนำฟ้าตอง	ธิดาธเจ้าคองาม
เตาประทุมเบญจครรรณำ	พีธี
สงฆ์คอบวยสวัสดิ์	เคชดำ
พราหมณ์ถวายเวทวาร	สังข์กลศ
ใบพฤกษ์เวฬุชา	เสกควยสีหิมินตร์ ¹

ในตอนที่เหมาะสมเด็กถวายอัญญาช องค์นี้พนธ์บันทึกภาพให้เห็นอย่างชัดเจนว่า องค์พระมหากษัตริย์ทรงรับเครื่องอัญญาชเพียง 5 อย่าง เท่านั้น ที่เหลือให้เป็นหน้าที่ของ พวกชาวงาน คังโคลงบทที่ 72

ขณะนั้นพระบาทเจ้า	จอมกษัตริย์
ทรงรับพระเศวตฉัตร	คูหลา
แสงขรรค์และคาวพิศ	วาลวิษ นีนา
ธารพระกรแทนหา	นอกนั้นชาวงาน ²

¹พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, โคลงปราบดาภิเษกเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ราชสกุลยุคลและราชสกุลคาวลัย พิมพ์
 เกลาถวายในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานนาพระกรูณ ณ วัดราชโอรสารามราช
 วรวิหาร 18 ตุลาคม 2516 (พิมพ์ครั้งที่ 8 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเชม, 2516),
 หน้า 21-22.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

จากการวิเคราะห์เรื่องโคลงปราบดาภิเษกจะเห็นได้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีอย่างแท้จริง เพราะลักษณะการบันทึกที่ละเอียดและมีขั้นตอนรวมทั้งการไต่ภาพต่าง ๆ ได้ชัดเจนแทบทั้งเรื่องนั้นแสดงให้เห็นถึงปริมาณที่แท้จริงขององค์นิพนธ์ได้เป็นอย่างดีว่า ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้วรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีประเภทบันทึกภาพอีกอย่างหนึ่ง นอกเหนือไปจากการขอพระเกียรติพระราชบิดาทั้งนี้ เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของพระราชพิธีปราบดาภิเษก ซึ่งถือว่าเป็นพระราชพิธีสำคัญที่สุดที่พระราชบิดาทรงจัดให้มีขึ้น เพื่อความเป็นพระมหากษัตริย์ราชโดยสมบูรณ์ ทั้งยังเป็นพระราชพิธีที่กษัตริย์ทุกพระองค์พึงต้องกระทำอยู่แล้ว พระราชนิพนธ์เรื่องนี้จึงถือว่าเป็นทั้งหลักฐานในการบันทึกภาพรวมทั้งเป็นการศึกษาถึงรายละเอียดในการพิธีบรมราชาภิเษกในโอกาสต่อไปอีกด้วย

4. นิราศเคื่อน วรรณคดีเรื่องนี้เป็นผลงานของนายมีมหาดเล็กข้างเขียนที่มีชื่อครั้งรัชกาลที่ 3 มีบรรดาศักดิ์เป็น หมื่นพรหมสมพัตสร นายอากรเมืองสุพรรณบุรี¹ แต่งเป็น

¹นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, วรรณคดีไทยเกี่ยวกับชนบประเพณี ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก (เอกสารการพิมพ์) หน้า 169.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นิราศห่านอนบ้นติก เหตุการณ์และมีบทคร่ำครวญ เช่นเดียวกับทวาทสมาสโคลงคั่นและภาพย่อโคลงนิราศธารโศก เนื้อเรื่องเป็นการคร่ำครวญถึงนางที่รักตามห่านอนนิราศ กล่าวถึงพระราชพิธีต่าง ๆ แต่ละเดือนและแทรกบทพิศวาสลงไปในพธีนั้น ๆ ด้วย ลักษณะการบ้นติกภาพคงใช้วิธีการบ้นติกเช่นเดียวกับทวาทสมาสโคลงคั่นภาพย่อโคลงนิราศธารโศกของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร จะต่างกันบ้างก็เฉพาะคำประพันธ์ที่เป็นกลอนนิราศเท่านั้น ลักษณะการบ้นติกก็เริ่มตนพรรณนาถึงพระราชพิธีตั้งแต่เดือน 5 ไปจนถึงเดือน 4 โดยมีลัษณะที่แจ่มแทรกบทพิศวาสลงไปด้วยนับเป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทบ้นติกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีเรื่องสุดท้ายในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) ที่มีลักษณะการบ้นติกภาพแบบเก่าโดยที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงหรือมีการพัฒนาวิธีการขึ้นใหม่แต่อย่างใด ดังตัวอย่างกลอนนิราศที่นำมากล่าวให้ เห็นเป็นสังเขปดังนี้

กล่าวถึงพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลในเดือน 6

รำคะนึ่งถึงนุชสุควิวตก	ถึงเดือนหกเขาแลวหนาเจ้าชาเออย
เขาแต่งงานปลุกหอชอกันเซย	เราจะเฉยอยู่ก็เห็นไม่เป็นการ
เขาแรกนาแควมานักชัตฤกษ์	เอือกกรีกโกนจุกทุกสถาน
ที่กำคัคจัดแจงกันแต่งงาน	มงคลการตามเล่ห์ประเวณี ¹

¹วรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่ (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2513), หน้า

กล่าวถึงพระราชพิธีลอยพระประทับในเดือน 12 ว่า

เดือนสิบสองล่องลอยกระทงหลวง
 ดอกไม้ไฟโชติช่วงเป็นดวงแดง
 เสียงนกกินพราคพรวกรวดไอคือ
 ล้วนผูกสนหลามตามสะพาน

ชนทั้งปวงลอยตามอรามแสง
 ทั้งพลุแรงตั้งตั้งดังสะพาน
 เสียงหวอหือเฮฮาอยู่ฉานฉาน
 อลमानาวาในสาคร¹

2.2 วิเคราะห์ลิลิตกระบวนแห่งพระกรฐินพยุหยาตราในแง่ของวรรณคดีร้อยกรอง ประเภทบันเทิงภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธี

ลิลิตกระบวนแห่งพระกรฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและทางชลมารค เป็นบทพระนิพนธ์ของสมเด็จพระบาทสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสฯ ทรงนิพนธ์ขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. 2387

วรรณคดีเรื่องนี้ จัดเป็นวรรณคดีประเภทบันเทิงภาพแนวใหม่ เช่นเดียวกับ โคลงปราบคาภิเษก เพราะองค์กวีนิพนธ์มุ่งบันเทิงภาพในพระราชพิธีแห่พระกรฐินพยุหยาตรา (ในสมัยรัชกาลที่ 3) โดยตรง เนื้อเรื่องของวรรณคดีเรื่องนี้แบ่งเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนต้น เป็นการบันเทิงภาพริ้วกระบวนแห่พระกรฐินพยุหยาตราใหญ่ทางสถลมารค องค์กวีนิพนธ์ทรงบรรยายให้เห็นภาพของริ้วกระบวนตามลำดับ เริ่มแต่กระบวนม่านำ กระบวนมาเค็น กระบวนรถ กระบวนพลเค็นเทา กระบวนช่างคัง กระบวนแห่พญาช่าง กระบวนช่างพัง กระบวนช่างพระที่นั่งและกระบวนพลเค็นเทาซึ่งเค็นอยู่ท้ายสุดของกระบวน

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 117.

ตอนที่สอง เป็นการบันทึกภาพวีวาระบวนแห่พระกรุณาพิรุฬหาราชาน้อยทางสถลมารค ซึ่งมีเฉพาะกระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนิน องค์คุณิพนธ์ทรงบรรยายให้เห็นภาพวีวาระบวนตามลำดับ เริ่มแต่มานำคู่แรกชื่อ แมนมนิรัตนและประกายพฤษ์ ถัดไปเป็นกระบวนหน้ากระบวนพระราชยาน กระบวนมาตามเสด็จ กระบวนรถและจบลงด้วยกระบวนพลเดินเท้า

ตอนที่สาม เป็นการบันทึกภาพวีวาระบวนแห่พระกรุณาพิรุฬหาราชทางชลมารคเริ่มด้วยเรือคู่แรกชื่อ เรือเสื่อหยานชลและเรือเสื่อคำณสินธุ์ ซึ่งเป็นเรือพินาศนำกระบวนหน้าชั้นนอก จากนั้นทรงกล่าวถึงเรือกระบวนหน้าชั้นใน กระบวนเรือพระราชยาน เรือกระบวนหลังชั้นใน และจบลงที่เรือกราบของพวกมุขอำมาตย์ซึ่งอยู่ในกระบวนหลังชั้นนอก

ลิลิตเรื่องนั้นนอกจากจะแสดงให้เห็นลักษณะของวีวาระบวนลำดับก่อนหลังแล้ว ยังแสดงให้เห็นภาพต่าง ๆ ในวีวาระบวนได้อย่างชัดเจนอีกด้วย ดังเช่นตอนที่ทรงกล่าวถึงกระบวนพลเดินเท้าในกระบวนแห่พระกรุณาพิรุฬหาราชใหญ่ทางสถลมารค องค์คุณิพนธ์ทรงบันทึกภาพได้อย่างชัดเจน ดังตัวอย่างรายชื่อว่า...

คัมภีรชนวนพลเดินเท้า	เตาลำดับรถไตร	กรมมหาดไทยชาญยุทธ
พันไชยยุทธสมญา	ถือธรรมาเกชาชาย	นำริ้วตายหว่างกลาง
วางขุนหมื่นตำรวจใหญ่	ไตคนละครมชวาชาย	เทอศธวัชผายผังผาด
หาชายยาศรานำ	ฝ่ายเฉวียงสคำชนัดแห	แกงสำอาด อวยุทธ
เสนาภุมวีวสนอบ	กางเกงกอบกลกัน	สายเกี่ยวพันเอวรอบ
งอบหนังบังกระบานบน	สามคนแต่งคัจกัน	นำริ้วชั้นโยธา
ทวยคาบศิลาสินาศ	อิกพยุฆาตร ไพร หลวง	ปวงพลสืบสี่ชบวน
มวณุนายหมวดตามกอง	ไพร หลวงผองสืบสี่ชนัด	ถือธวัชมกร
คูคนจรวีวชั้น	คั้งนั้นทั่วทุกหมู่	แต่งบตุคนตาม

เนกชนสามก่อนพรอง...¹

รายข้างคนแสดงภาพของกระบวนพลเดินเท้า ซึ่งเดินตามกระบวนรถที่ทรงฉัตรพระกรลิน ซึ่งกรมมหาดไทยเป็นผู้จัด กระบวนเริ่มแต่พันไชยชุธือธง 9 ขายนำริ้วเดินริ้วเดินอยู่แถวกลาง มีขุนหมื่นตำรวจใหญ่ถือธง 5 ขายเดินซ้ายขวา ทั้ง 3 สวมเสื้อเสนาภูกุญ นุ่งกางเกงคาดเกี้ยวลายสวมงอบหนัง เดินนำหน้าพลซึ่งแบกปืนคาบศิลา ตามด้วยไพร่พลเดินเท้าอีก 14 หมู่ ซึ่งแต่ละหมู่มีนายหมวดแต่งกายเหมือนกับพันไชยชุธและขุนหมื่นตำรวจใหญ่ เดินถือธงมังกรนำหน้า

ตอนที่กล่าวถึงพลแตรอง 5 คู่ ซึ่งเดินนำหน้ากระบวนพระราชยานในกระบวนแห่พระกรลินพยุหยาตราทางสถลมารค องค์คุณิพนธ์ทรงบันทึกให้เห็นภาพอากัปกิริยาของพลแตร ดังนี้

ถึงถึงพลพวกพัน	แตรอง, แห่แฮ
หาคูชูเชอคกร	เป่าแปลน
แตรฝรั่งสรพรั่งพร้อมจร	ถักทัก เข็มมนา
ปากเป่าเสียงแตรนแตรน	แซ่ซรวงสำนาค ²

ในริ้วกระบวนแห่พระกรลินพยุหยาตราทางสถลมารค นอกจากองค์คุณิพนธ์จะทรงบันทึกภาพเรือพระราชพิธีแล้ว ทรงแสดงให้เห็นลักษณะเรือพระราชพิธีเหล่านั้นได้อย่างชัดเจนอีกด้วย เช่นทรงกล่าวถึงเรือสาบยาว 9 วา ที่หัวเรือจำหลักเป็นรูปสาบ กลาง

¹สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตกระบวนแห่พระกรลินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและทางชลมารค พิมพ์แจกในงานศพ พระยาสุนทรสงคราม (ถม ณะมหาชัย) (โรงพิมพ์ไทย : 2458), หน้า 25.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

ลำเรือแต่งคฤห์ มีพวกสัสคี่ลงประจำ ความว่า

จิงเรือสำอางทั้งคู	เกอวา วัคแฮ
ใส่คฤห์ต่างกันยา	เกือบกั้ง
พลพวกสัสคี่มา	บรจรู เรือเฮย
จำหลักเคียรสำอางทั้ง	รูปสำอางแปลง ¹

นอกจากทรงบันทึกภาพลักษณะของเรือพระราชพิธีแล้ว องค์กรนี้ยังทรงบันทึกภาพที่แสดงถึงรายละเอียดอย่างอื่นได้อย่างชัดเจนอีกด้วย เช่น ทรงบันทึกภาพต่าง ๆ ในเรือรูปสัตว์ว่ามีพลพาย สวมเสื้อ หมวกและกางเกงปักตุลีสีแดงชาด หน้าเรือมีปืนจ่ารงค์ลำละ 1 กระบอก มีไพร่หลวงเกณฑ์ห้อยอย่างฝรั่งอยู่ประจำลำละ 2 คน กลางลำเรือแต่งคฤห์ 6 เสาและมีอาวุธผูกครบเช่นเดียวกับเรือเสือ (คือมี หวนทอง เขนทอง หอก ง้าว โลและกระบี่อย่างละคู่) มีนายเสา 2 คนกระทุ้งเสารับกับเสียงฆานยาว และทุกครั้งที่เหล่าฝีพายพายพร้อม ๆ กันจะเกิดฟองคลื่นกระจายไปทั่วท้องน้ำ ตัวอย่างโคลงที่บันทึกภาพดังกล่าวข้างต้น คือ

พลพายใส่เสื้อกั๊ก	มงคด
แดงจรัสปีศุดกล	ชาคยอม
กางเกงกักรวมตน	ฤาทาง ศรีนา
แดงดาบสรพราศพร้อม	สบสิ้นสรพวงค์

¹ เรืองเดียวกัน, หน้า 123.

นำเรือปืนใหญ่จ้อง	จากรงค์ เรือกฤ
ลำละบอกขงขง	ยานแท
หกเส้าคฤหกรบคง	อาวธ ฎูกพอ
อย่างพยัคฆนาเวศแล	เลหนับรรยาย
ทหารปืนพันฝรั่งเฝ้า	ปืนประจำ อยู่นา
ลำละคูกุกายำ	ยิงแกลว
ทนายเส้าทมคหัดก่า	เส้าเทอด กระทุงแฮ
ฎูกฎูฟู่เฟื่องแพรว	เรงเส้าลำละสอง
รอรว่าโผยเจาคะ	ชานเสียง
เส้ารบศัพทสำเนียง	เรงรน
ผีพายพริ้งพยอมเพรียง	พรองเพรียก ยฆเอย
คลื่นคลั่งถึงอุทกทน	ท้าวทองแถวชาร ¹

จากตัวอย่างรายชื่อและโคลงที่นำมากล่าวแล้วข้างต้น แสดงให้เห็นว่าลักษณะการบันทึกภาพในวรรณคดีลิลิตพยุหยาตราฯ เรื่องนี้ เป็นลักษณะของการบันทึกที่มุ่งบันทึกภาพในพระราชพิธีโดยตรง เพราะองค์ผู้บันทึกมิได้ทรงกล่าวถึงนางที่รักหรือพระราชพิธีในแต่ละเดือนอย่างเช่นกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศกพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทั้งยังมีได้ทรงบันทึกภาพกระบวนแห่พระกรูณพยุหยาตราฯ แทรกลงไปในวรรณคดีเรื่องอื่นอย่างเช่น พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา แต่ทรงใช้วิธีบันทึกภาพอย่างโคลงปรำบคำภิเษก คือมุ่งบันทึกเฉพาะภาพในกระบวนแห่พระกรูณพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและทางชลมารคเท่านั้น และเนื่องจากองค์ผู้บันทึกทรงมีพระประสงค์ที่จะให้วรรณคดีเรื่องนี้ เป็นแบบอย่างของ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

วรรณคดีประเภทบันทึกภาพในพระราชพิธีโดยเฉพาะ จึงทรงพิถีพิถันในเรื่องของการใช้ถ้อยคำเป็นพิเศษ ดังนั้นถ้อยคำที่กล่าวถึงภาพต่าง ๆ ในวรรณคดีลิลิตเรื่องนี้ จึงให้ภาพที่ชัดเจนและมีการลำดับขั้นตอนซึ่งง่ายแก่การเข้าใจ

นอกเหนือไปจากการให้ภาพที่ชัดเจนแล้ว วรรณคดีลิลิตกระบวนแห่พระภคินี-พยุหยาตราฯ ยังมีลักษณะที่เด่นกว่าวรรณคดีประเภทบันทึกภาพเรื่องอื่น ๆ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วอีกประการหนึ่งคือ วรรณคดีเรื่องนี้ เป็นเรื่องที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในพระราชพิธีโคลัมบูรณที่สุด โดยเริ่มบันทึกภาพวิวกระบวนแห่พระภคินีตั้งแต่ต้นจนกระทั่งสิ้นสุดกระบวน ซึ่งต่างกับวรรณคดีประเภทบันทึกภาพเรื่องอื่น ๆ ที่มักจะเลือกบันทึกภาพพระราชพิธีเพียงตอนใดตอนหนึ่งเท่านั้น

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธี ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) แล้วพอจะกล่าวได้ว่าวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีในช่วงนี้ มีทั้งที่ยังยึดถือลักษณะของการบันทึกแบบเก่า และเกิดลักษณะของการบันทึกแบบใหม่ขึ้นด้วย

ลักษณะการบันทึกแบบเก่านั้นเห็นได้อยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. การบันทึกภาพพระราชพิธีเป็นรายเดือนตามทำนองนิราศ
2. การบันทึกโดยแทรกภาพพระราชพิธีลงในวรรณคดีเรื่องอื่น

วรรณคดีที่มีแนวการบันทึกภาพพระราชพิธีเป็นรายเดือนตามทำนองนิราศ ได้แก่ เรื่องสุภาพยห่อโคลงนิราศธารโศก โคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและนิราศเดือน วรรณคดีทั้ง 3 เรื่องนี้ยึดแนวการบันทึกภาพตามแบบของทวาทศมาสโคลงคั่นทั้งสิ้น อาจจะมีส่วนที่แตกต่างกันออกไปบ้างก็เฉพาะคำประพันธ์ที่ใช้หรือการเริ่มเรื่องที่มีใ้กล่าวถึงบทไหว้ครูของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร เป็นต้น ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวเป็นความแตกต่างตามลักษณะของการแต่งวรรณคดี ประเภทนั้น ๆ เป็นสำคัญ

วรรณคดีที่มีแนวการบันทึกโดยแทรกภาพพระราชพิธีลงในวรรณคดีเรื่องอื่น ได้แก่
 เรื่องบุญโศกนาถาคำนันท์, พระราชนิพนธ์กลอนบทละคร เรื่องอิเหนาและโคลงคั่นเฉลิมพระ
 เกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย วรรณคดีทั้ง 3 เรื่องนี้ยังคงยึดแนวการบัน
 ทึกภาพตามแบบของคำฉันท์ขุขันธ์ เวยกกลมช้าง คือ เป็นแบบของวรรณคดีขอพระเกียรติ
 กล่าวถึงพระราชกรณียกิจโดยส่วนรวม และพระราชกรณียกิจขณะประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ
 ควบคู่กัน อย่างเช่นภาพพระราชกรณียกิจขณะทรงนมัสการพระพุทธบาทในบุญโศกนาถาคำนันท์หรือ
 การกล่าวถึงพิธีบรมราชาภิเษก, พิธีโสกันต์ในโคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติฯของพระยาตรี
 เป็นต้น ลักษณะการแทรกภาพดังกล่าว กวีจะพยายามดำเนินเรื่องและแทรกภาพพระราช
 พิธีต่าง ๆ ลงไปให้สัมพันธ์กัน จึงทำให้ไม่เห็นรอยต่อในขณะที่กวีแทรกภาพลงไป
 ลักษณะดังกล่าวนี้เห็นได้ชัดในเรื่องอิเหนา เพราะถึงแม้เนื้อเรื่องจะเป็นทำนองของชาว
 แทรกภาพพระราชพิธีต่าง ๆ กลับเป็นลักษณะแบบไทย

ลักษณะการบันทึกแบบใหม่ คือ ลักษณะที่มุ่งบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีโดย
 ตรง เมื่อกล่าวถึงพระราชพิธีใดก็บันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีนั้นอย่างละเอียดมีการ
 ลำดับขั้นตอนตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จพิธี. ทั้งยังแสดงให้เห็นภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีนั้นอย่าง
 ชัดเจนอีกด้วย ลักษณะของวรรณคดีบันทึกภาพประเภทนี้คือ โคลงปราบดาภิเษกและลิลิต
 กระบวนแห่พระกรุณาพิรุณพยุหยาตราฯ ในโคลงปราบดาภิเษกนั้นกล่าวถึงพิธีปราบดาภิเษกและ
 พิธีเสียบพระนครอย่างละเอียด ส่วนลิลิตกระบวนแห่พระกรุณาพิรุณพยุหยาตราฯ ก็กล่าวถึงกระ
 บวนพยุหยาตราในพระราชพิธีแห่กรูณาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดพิธีเช่นกัน วรรณคดีทั้ง 2 เรื่อง
 นี้จึงจัดเป็นลักษณะของวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยนี้
 ในโคลงคั่นเฉลิมพระเกียรติฯของพระยาตรีอาจจะมีลักษณะดังกล่าวนี้อยู่บ้าง แต่ก็ทำได้ไม่
 เด่นชัดเช่นวรรณคดีทั้ง 2 เรื่องนี้ ทั้งยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นส่วน
 รวม การบันทึกภาพต่าง ๆ จึงไม่ละเอียดและชัดเจนเท่ากับวรรณคดีที่มุ่งจะบันทึกภาพ
 ในพระราชพิธีโดยตรง

อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์ลักษณะวรรณคดีร้อยกรองประเภทบันทึกภาพต่าง ๆ ในพระราชพิธีในช่วงอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) นี้ ทำให้เราได้ทราบถึงความเป็นมารวมทั้งลักษณะและวิวัฒนาการของการบันทึกภาพในทำนองนี้ได้ดีขึ้น ทั้งยังเป็นพื้นฐานในการที่จะนำไปใช้ในการศึกษาถึงพระราชพิธีสำคัญ ๆ ซึ่งต้องมีกระบวนการพยุหยาตราเข้ามา เกี่ยวของอีกด้วย ดังเช่นพระราชพิธีแห่พระกรัณพยุหยาตราฯ หรือพระราชพิธีเสียบพระนคร เป็นต้น พระราชพิธีดังกล่าวนี้ เป็นพระราชพิธีที่สำคัญและควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะลักษณะของการจัดกระบวนการพยุหยาตราฯ ในพระราชพิธีนั้น ๆ ถือว่าเป็นลักษณะที่แสดงถึงแสนยานุภาพในกองทัพของบ้านเมืองในสมัยนั้น ๆ ด้วย



ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย